

ACTIVITATEA UZINEI ELECTRICE DIN CHIȘINĂU ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DOI: <https://doi.org/10.52673/18570461.23.2-69.15>

CZU: 696(478-25)(091)

Doctor în istorie **Ion Valer XENOFONTOV**E-mail: ion.xenofontov@usm.mdORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5993-1235>

Universitatea de Stat din Moldova

Agenția pentru Știință și Memorie Militară

ACTIVITY OF THE ELECTRIC POWER FACTORY IN CHIȘINĂU IN THE INTERWAR PERIOD

Summary. This article focuses on the activity of an industrial enterprise of strategic and economic importance for the interwar Chișinău – the second largest city in Romania in terms of population. On the basis of unpublished sources found in the archives of the Republic of Moldova and Romania, statistical information and period reports, the technical, economic and social components of the Electricity Plant are presented, an enterprise that produced both electricity and substantial financial income for the capital of Bessarabia.

Keywords: Electricity factory, public and private lighting, interwar period, Chișinău, Bessarabia.

Rezumat. Articolul de față relevă activitatea unei întreprinderi industriale de importanță strategică și economică pentru Chișinăul interbelic – cel de-al doilea oraș ca mărime, după numărul populației, al României întregite. Pe baza surselor inedite depistate în arhivele din Republica Moldova și România, a informațiilor statistice și a rapoartelor de epocă este prezentată componenta tehnică, economică, socială a Uzinei Electrice, întreprindere producătoare atât de energie electrică, cât și de venituri financiare substanțiale pentru capitala Basarabiei.

Cuvinte-cheie: Uzină Electrică, iluminat public și privat, interbelic, Chișinău, Basarabia.

CONTEXT

Prima stație electrică din Basarabia a fost instalată la sfârșitul sec. al XIX-lea în sediul Clubului Nobilimii (amplasat în spațiul unde astăzi se află Cineplexul Loteanu, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 103). Precizăm că iluminatul cu electricitate de care beneficiau pe atunci orașele din Basarabia se baza pe principiul concesionării serviciului respectiv de la diferiți furnizori ruși.

Uzina Electrică din Chișinău a fost construită în 1909. Lotul Uzinei Electrice, de formă pătrată, avea o suprafață totală de 4 350 m² [1]. La începutul sec. al XX-lea, Chișinăul avea instalate 124 de felinare a câte 600 de lumânări zecimale pe străzile lungi și alte 307 felinare a câte 32 de lumânări zecimale pe străzile scurte. Instalația a costat 306 000 ruble. Curentul se comercializa particularilor cu câte 3-7 KW/h [2].

Activitatea Uzinei Electrice din Chișinău a continuat și după Unirea Basarabiei cu România, potrivit noilor denumiri de străzi din anii 1920 fiind localizată în centrul urbei, pe str. General Broșteanu, nr. 58, amplasament considerat neavantajos în contextul în care edificiile din vecinătatea întreprinderii electrotehnice erau mereu zguduite de trepidațiile ce

le producea aceasta. În urma unor procese juridice, Primăria Chișinău a fost nevoită să plătească despăgubiri majore pentru daunele materiale, iar uzina a fost obligată să renunțe la două motoare din cele 10. Din această cauză, la mijlocul anilor 1920 se căutau soluții de construcție a unei noi uzine la periferia orașului, cum ar fi, de exemplu, terenul Casei Invalizilor din suburbia Visterniceni [3].

Lumina în capitala Basarabiei se aprindea târziu, chiar și „în nopțile fără lună” [4, p. 15]. În 1920, autoritățile militare, care gestionau activitatea întreprinderii strategice, raportau că iluminatul particular (case particulare, restaurante, magazine etc.) se face cu mare risipă de curent și pentru a remedia acest lucru urma să se reducă numărul de lămpi la strictul necesar pe un timp limitat [5]. Necesitățile iluminatului public au fost estimate ca fiind peste capacitățile Uzinei Electrice.

Chișinăul era un oraș iluminat, dar nu și luminos. Martorii de epocă semnalau faptul că „puținele felinare aproape stinse nu înving bezna întunericului ce se lasă seara pe străzi” [6, p. 85]. Spațiile precar luminate, chiar și cele din apropierea unor hoteluri bine întreținute îi puteau crea unui călător grăbit impresia că este „urmărit de o ceată de lupi” [7, p. 2]. „Seara, când lumina electrică e slabă în Chiși-

nău, e fioros de a merge pe acele străzi larg umbrite de copaci stufoși și cufundate aproape cu desăvârșire în întuneric, căci de la ferestrele caselor nu pătrunde în stradă nici cea mai slabă rază de lumină” [8, pp. 1-2].

COMPONENTA TEHNICĂ A UZINEI ELECTRICE

Din cele opt motoare ale Uzinei Electrice din Chișinău, două erau fabricate în anul 1909, unul – în 1911, două – în 1921, unul – în 1923, unul – în 1926 și unul – în 1927. Erau cinci motoare orizontale de marca „MAN” cu o putere de 160 HP fiecare, două motoare „LMF” cu o putere de 600 HP și un motor „KAREB” cu o putere de 160 HP [9, p. 80].

Pentru comparație, cu Diesel-generatore erau înzestrate uzinele electrice din București-Filaret, Iași, Ploiești, cu turbine cu abur – cele din București-Grozăvești, Brașov, Constanța, iar cu turbine generatoare – cele din Cernăuți, Galați, Brăila. Din perspectivă economică s-a constatat faptul că în uzinele electrice care atestau un consum substanțial pe parcursul zilei, care dispuneau de o industrie dezvoltată și cantități suficiente de apă moale pentru răcirea turbinelor, instalațiile cu turbine funcționau pe măsură (Brăila, Brașov). Acolo însă unde încărcătura pe parcursul zilei era slabă, cu toate că existau cantități suficiente de apă pentru a răci instalația cu turbine, raportul raționalității comerciale indica rezultate negative (la Constanța – deficit, la Galați – venit neînsemnat). În localitățile în care încărcarea în timpul zilei era asigurată, fără a dispune însă de cantități de apă necesare pentru răcire, instalațiile erau costisitoare, iar veniturile întreprinderii simțitor scăzute (Cernăuți) [10].

Pentru comparație vom prezenta și situația înregistrată în domeniul electroenergetic din Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească.

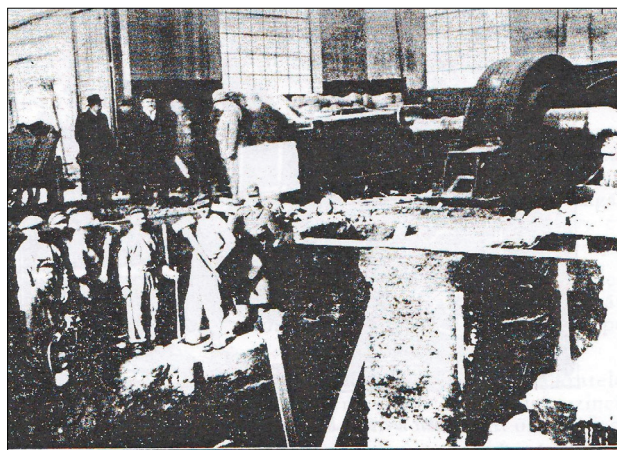

Figura 1. Lucrări de demontare a motoarelor vechi la Uzina Electrică [9, p. 81].

Potrivit sintezei realizate de cercetătorul Valentin Burlacu, în anii 1924–1938 în entitatea politică artificială formată în componența RSS Ucrainene capacitatea stațiilor electrice s-a majorat de 22 de ori, iar cea de producere a curentului electric de 48 de ori. În 1939, la cele 52 de centrale electrice s-au produs peste 17 mil. KWh. Cea mai mare cantitate a fost furnizată de centrala termoelectrică din Tiraspol [11, pp. 265-266].

La 21 octombrie 1920, Serviciul de Geniu al Basarabiei din cadrul Corpului II Armată raporta că a delegat un reprezentant la Uzina Electrică din Chișinău. S-a constatat că mașinile erau extrem de uzate: numai două dintre motoarele verticale erau funcționale, generând împreună peste 250 HP, celelalte urmând să fie înlocuite cu piese scumpe procurate din străinătate. Motoarele erau suprasolicitate mai cu seamă pe timp de iarnă: iluminatul public începea la orele 16:00 și mașinile furnizau curent la limită pentru iluminare, pentru alimentarea cu apă și pentru circulația tramvaielor, beneficiarii fiind îndemnați să reducă pe cât e posibil consumul de energie electrică [12].

În consecință, capacitățile tehnice ale Uzinei Electrice au fost considerate precare, comparativ cu necesitățile orașenilor. Uzina, având o putere motorică și a dinamurilor redusă, funcționa peste capacitățile sale. Situația se agrava iarna, atunci când se înregistra o solicitare maximă a curentului electric. Voltajul se micșora de la 220 V nominal la 140 V efectiv. În august 1921, uzina a fost restaurată [13] (figura 1). Precizăm că depozitele sale de țiței se aflau pe str. Gării.

În anii 1930, făcând față unor dificultăți vamale, administrația comunală a reușit să procure și să instaleze la uzină un motor „Diesel” de 800 HP (figura 2). La fel, au fost reparate bateriile de acumulatori, lucrare pentru care s-au achitate 1 043 808 lei, au fost comandate redresoare și alte aparate de la Firma „AEG” (2 833 639 lei), s-au înlocuit piesele vechi, uzate, s-au reparat

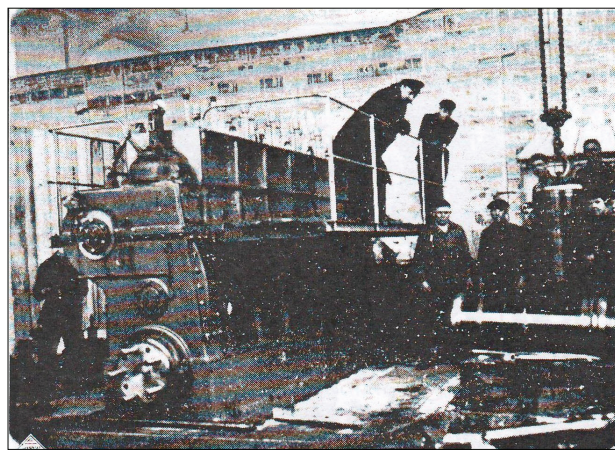

Figura 2. Noul motor de 840 HP instalat la Uzina Electrică [9, p. 82].

Tabloul cantităților de energie electrică în kW.ore furnizată consumatorilor Uzinei Electrice în cursul anului 1928.

Luna :	ABONAȚII PARTICULARI		APEDUCTUL.		ILUMINATUL PUBLIC.		TRAMVAI.		CONSUMUL PROPRIU.				TOTAL		Obs.
	Lunar	Media zilnică.	Lunar	Media zilnică.	Lunar	Media zilnică.	Lunar	Media zilnică.	MOTOARE.		ILUMINAT.		Lunar	Media zilnică.	
									Lunar	Media zilnică.	Lunar	Media zilnică.			
Januarie	342510.	11059	61856	1995	32737	1722	100040	3227	18396	459	4178	138	577717	18640	
Februarie	298110	10260	60108	2070	43766	1805	84887	3270	13719	473	4289	148	514.866	1726	
Martie	287870	9972	66274	2138	42370	1381	108385	3496	13224	449	3883	126	522.706	16864	
Aprilie	212590	7080	68485	2280	35895	1194	106390	3546	13680	456	2623	87	438.543	14643	
Mai	172800	5560	85267	2770	31096	1000	113035	3650	15877	503	2052	62	420.537	13568	
Iunie	140750	4688	88407	2939	27533	920	103815	3656	15928	538	1800	60	384.033	12466	
Iulie	122960	3966	101877	3289	30048	969	112035	3614	17476	564	1582	64	386.378	12466	
August	141290	4560	79901	2577	35973	1160	111630	3601	17067	550	2169	70	388.036	12518	
Septembrie	184340	6143	75521	2525	41608	1385	103725	3520	16612	553	2086	70	425.892	14198	
Octombrie	263370	8483	71738	2318	45600	1473	102360	3502	17000	549	3194	103	503.262	16238	
Noiembrie	309870	10296	68151	2272	47901	1596	102195	3406	16938	565	3636	121	547.891	18256	
Decembrie	348560	11240	63501	2050	51380	1652	109740	3038	18801	617	5102	164	537.064	19260	
Total anual	2.828.020	7718	891.793	2436	485.847	1328	1.275.947	3488	192118	525	37.004	101	5.707.729	18594	
%		49,50		19,92		8,51		22,35		3,37		0,65		100,00	

Figura 3. Tabloul cantității de energie electrică în kW/h furnizată consumatorilor Uzinei Electrice în anul 1928 [35, filă nenumărată].

crăpăturile manivelei cilindrilor, întărindu-se arborele cotit, s-a făcut revizia generală a motoarelor, s-a efectuat bobinarea completă a două electromotoare, curățarea generală a elementelor bateriei de acumulator, s-a refăcut complet turnul de răcire, se realiza sistematic îngrijirea electromotoarelor etc. Pe lângă lucrările de întreținere a motoarelor și a aparatelor au fost executate lucrări de reparație a localului uzinei. La 15 iulie 1933, municipalitatea a aprobat suma de 23 000 de lei pentru construirea scurgerii apelor de ploaie de la echipamentul Diesel al motoarelor Uzinei Electrice [14].

PREȚUL ENERGIEI

Potrivit datelor din anul 1934, prețul energiei electrice la Chișinău era considerat unul mediu. Pentru 1 kW/h se achita 11,5 lei, mai puțin decât la Buzău (18 lei), Oradea Mare (16 lei), Arad (15,2 lei), Brașov (14,5 lei), Timișoara (13 lei), Cernăuți (12 lei). Un preț mai mic decât la Chișinău se achita la Cluj (10 lei), București (9 lei), Iași (varia între 9 și 11 lei pentru acționari). Consumul de electricitate anual pentru un locuitor arăta în felul următor: la București – 47 kW/h, Iași – 23,6 kW/h, Cernăuți – 23,2 kW/h, Brăila – 22,5 kW/h, Ploiești – 20,0 kW/h, Galați – 14 kW/h [15]. În anii 1925–1935 producția de energie electrică s-a majorat cu 6,7 % [16, p. 42].

ENERGIA ELECTRICĂ PRODUSĂ. VENITURI

Arhivele păstrează date relevante despre cantitatea de energie electrică produsă de Uzina Electrică. (figura 3). La mijlocul anilor 1930 Uzina a produs 5 400 000 KW/h, fiind distribuită pentru abonații par-

ticulari și instituții (35,2 %), iluminatul public (7,7 %), apeductul comunal (20,2 %), tramvai (20 %), necesitățile Uzinei Electrice (6,7 %). Pierderile înregistrate se estimau la 10,2 %. Pentru alimentarea motoarelor s-a întrebunțat păcură specială. Combustibilul consumat anual a fost de cca 2 mil. kg [9, pp. 82-85].

În pofida problemelor cu care se confrunta, activitatea uzinei a fost prolifică, constatându-se un trend pozitiv la capitoul venituri. Acest fapt îl demonstrează datele financiare referitoare la exploatarea întreprinderii și furnizarea curentului electric contra cost. În 1932, venitul global al uzinei a fost de 9 200 000 lei [17]. În anii 1934–1935, de la abonații pentru energia electrică s-au încasat 15 251 366 de lei, de la Societatea Anonimă Belgiană – 4 830 000 de lei, pentru chiria comptărilor comunale – 4 830 000 de lei, pentru diverse lucrări – 295 898 de lei, amenzi din contravenții – 210 286 de lei, amenzi pentru întârzieri de plată – 148 532 de lei. S-a furnizat gratuit curent electric pentru necesitățile municipiului, și anume: pentru iluminatul public – 411 894 kW/h în valoare de 1 647 576 de lei; pentru apeductul comunal – 1 069 392 kW/h în valoare de 6 216 202 lei. Bilanțul veniturilor s-a estimat la 36 636 420 de lei. La capitoul cheltuieli s-a achitat suma de 25 641 305 lei. Acestea au fost distribuite în patru categorii: pentru personal, materiale, impozite și diverse. La subdiviziunea personal s-a vizat retribuirea personalului Serviciului Electrotehnic al Uzinei Electrice (2 137 211 de lei), fondul global pentru plata îndemnizației personalului tehnic inferior și lucrătorilor angajați cu anul (3 691 035 de lei), plata lucrătorilor cu ziua (1 674 144 de lei), a fost alocat un ajutor foștilor slujbași (109 500 de lei). Pentru întreținerea Uzinei, a Rețelei Electrice, a

atelierelor, pentru procurarea pieselor de schimb, a aparatelor de măsură și control, combustibil și uleiuri de ungere s-au cheltuit 15 834 505 lei. Uzina a achitat impozite în valoare de 1 021 237 de lei. Segmentul „Diverse” a inclus cheltuieli estimate la 1 283 173 de lei. Astfel, s-a constatat o diferență de 10 991 115 lei între venituri și cheltuieli, în favoarea veniturilor [9, pp. 86-87].

Situația financiară a Uzinei Electrice o ilustrează pregnant datele financiare din perioada 1935–1936. Astfel, au fost obținute venituri ordinare de la abonații rețelei electrice în valoare de 16 258 650 de lei, de la Societatea Anonimă Belgiană – 4 700 000 de lei, de la chiria contoarelor – 312 729 de lei, venituri din contravențiuni și din amenzi aplicate pentru neplata la timp a costului curentului electric consumat – 158 255 de lei, din încasările închise – 2 955 574 de lei, din perioada 1934–1935 – 3 025 243 de lei. Așadar, comparativ cu exercițiul financiar anterior, constatăm o majorare a veniturilor cu 6 630 141 de lei. De la abonați, veniturile pentru energia electrică au crescut cu 1 007 284 de lei, în schimb s-au redus veniturile provenite de la Societatea Anonimă Belgiană, acestea constituind 130 000 de lei, chiria contoarelor s-a majorat cu 16 871 de lei. În general, bilanțul financiar pentru perioada vizată la capitolul venituri a fost de 42 802 952 de lei, iar cel al cheltuielilor – de 25 991 317 de lei. Prin urmare, constatăm un bilanț pozitiv (venit brut) de 16 811 635 de lei [9, pp. 88-89].

Date relevante ne oferă arhivele și despre activitatea Uzinei Electrice în intervalul 1 aprilie 1936 – 1 ianuarie 1937. Cele 10 grupuri eterogene ale Uzinei Electrice, cu un coeficient de exploatare de 38,7 %, au produs în total 3 843 681 kW/h, reprezentând în medie 13 977 kW/h pe zi. Productivitatea maximă s-a înregistrat în decembrie, atunci când producția a atins valoarea de 562 386 kW/h în total sau 18 141 kW/h în medie pe zi. Iunie a fost luna de producție medie. Atunci Uzina a furnizat în total 351 960 kW/h sau în medie 11 732 kW/h pe zi. Cea mai mare cantitate de energie a fost consumată de abonații particulari – 1 721 010 kW/h (44,8 %), tramvai 793 084 (20,6 %) și apeduct 780 746 kW/h (20,3 %). Mult mai puțin a consumat iluminatul public – 345 779 kW/h (9,0 %). Consumul propriu era distribuit astfel: pentru motoare – 140 912 kW/h (3,7 %) și iluminat – 62 150 kW/h (1,6 %). Prin „consumul propriu” se avea în vedere cantitatea de kW/h folosită pentru necesitățile uzinei – iluminatul sălilor de mașini, birourilor și locuințelor personalului, precum și pentru funcționarea electromotoarelor de alimentare cu motorină și apă de răcire pentru motoare. Debitul energiei a fost neîntrerupt, adică 24 de ore pe zi. S-au

raportat pierderi de 297 795 kW/h (7,7 %) pe seama încălzirii firelor de cupru ce asigurau transportarea energiei electrice până la centrele de alimentare și apoi până la locul de utilizare prin conductorii electrice. Pentru intervalul de timp indicat cantitatea totală de combustibil consumat a fost de 1 437 598 kg. Raportat la cantitatea de energie produsă s-a obținut consumul specific de energie care era de 374 g/kW/h. Pentru ungerea motoarelor s-au folosit 39 605 kg ulei mineral. Consumul specific mediu a fost de 10,2 g/KW/h. S-au realizat lucrări de întreținere și reparație a motoarelor Diesel. Au fost spălate cu acid și apă căile de răcire a motoarelor, strânse, ajustate, garnisite, șlefuite supapele, strânse șesele, curățate piesele ș.a. S-a executat reparația generală a două motoare, fiind curățate periodic dinamurile cu colectoare, verificate întrefierul, îngrijite tablele de distribuție cu aparatele de măsură, electromotoarele și întreaga rețea electrică interioară. A fost rebobinat un dinamou, bobinate complet două electromotoare de răcire, s-a reparat bateria tampon de acumulatori. A fost curățat de nămol de plumb restul elementelor bateriei de acumulatori. A fost reparat parțial interiorul turnului de răcire. S-au realizat lucrări de întreținere și de reparație curentă. S-au reparat, ridicat și fixat firele aeriene pe o distanță de 2 720 m; s-au reparat 292 de armături de la iluminatul public; s-au înlocuit 597 de becuri defecte de la iluminatul public; s-au instalat și înlocuit 298 de proptele de stâlpi; s-au îndreptat 103 stâlpi defecti; s-au instalat 92 de stâlpi noi. Lucrările laboratorului de măsurări electrice au vizat următoarele activități: au fost ridicate 1 800 de comptoare de la abonați; s-au curățat, reparat și verificat 2 236 de comptoare; s-au montat 1 955 de comptoare din cele ridicate; s-au montat 368 de comptoare noi. Biroul de instalații a efectuat 321 de racordări la abonații noi; s-au efectuat 63 de racordări la abonații vechi care și-au schimbat viza de reședință; s-au înlocuit 5 626 de siguranțe la stâlpi; s-au realizat 7 346 de întreruperi de lumină pentru neplata la timp a taxei de consum, s-au efectuat 6 223 de redeschideri de lumină după achitarea restanțelor. Serviciul rețelei a înmănat 80 111 avize de plată de către controlori; s-au eliberat 11 445 de alte avize din birou în locul celor pierdute; au fost vizitați 830 de abonați de către controlorii pentru informații și cercetări; s-au ridicat 52 de contoare electrice de la abonați pentru neachitarea restanțelor. La capitolul venituri au fost realizate încasări de 29 952 936 de lei și cheltuieli de 20 843 383 de lei [9, pp. 140, 142-149]. Prin urmare, Uzina Electrică, deși avea nevoie de mijloace importante de întreținere, aducea un venit considerabil Primăriei Chișinău asigurând, totodată, pe gratis iluminatul public, institu-

țiile comunale și apeductul comunal. Scăderea lentă a veniturilor Uzinei Electrice a fost explicată prin faptul că aceasta nu mai furniza curent suficient, iar costul curentului din cauza mașinilor și instalațiilor uzate era mare [17].

PIERDERI ȘI SUSTRAGERI DE ENERGIE ELECTRICĂ

La capitolul pierderi suportate de uzină trebuie menționate și cazurile de sustragere a energiei electrice de către persoane private, din mediul civil și cel militari [18]. Pentru a preîntâmpina sustragerile din interiorul întreprinderii, administrația uzinei a introdus un control riguros și prezenta sistematic diferite dări de seamă privind consumul de materiale și întrebuințarea manoperei. La fel, lucrătorii achitau amenzi pentru neglijență de serviciu. Acestea erau trecute în borderouri speciale și înaintate primăriei, unde se efectuau reținerile financiare.

În 1932, Eliftirie Sinicliu, fost membru al Sfatului Țării, membru al Comisiei Interimare a Primăriei Chișinău, a stabilit cazuri de sustragere a curentului electric prin ocolirea contorului nu doar de abonați particulari, ci și de școli și alte instituții. Aceste prejudicii financiare aduse Primăriei Chișinău s-au depistat în special în unitățile militare și în locuințele particulare ale ofițerilor. Militarii deturnau datele contorului de electricitate „cu fire de la acesta până la izolatorii”, aflate atât în cazarmă, cât și în locuințele particulare ale ofițerilor. Drept urmare, Comisia Interimară a Municipiului, întrunită în ședința din 31 mai 1932, în unanimitate de voturi a decis: „1) Se vor lua măsurile legale contra celor ce se sustrag de la înregistrarea curentului electric; 2) Se va comunica D-lui Comandant al Corpului III Armată, ca să atragă atenția unităților militare a regimentelor de a nu se folosi de acest mod” [18].

Acțiunea lui Eliftirie Sinicliu poate fi pusă și pe seama supărării sale pe militari, din neatenția cărora s-a produs un incendiu devastator în satul său de baștină – comuna Echimăuți, județul Orhei. În anul 1922, 47 de case (1/5 din numărul total de case din localitate) au ars din cauza focului care a izbucnit în bucătăria Bateriei V din Regimentul II Artilerie [19].

ORGANIZAREA MUNCII

În octombrie 1923 s-a constatat că modul stabilit de casierul Cerches de a achita salariile lucrătorilor Uzinei Electrice în incinta primăriei în timpul orelor lor de muncă perturba activitatea întreprinderii industriale. S-a propus ca plata salariilor să se facă de casier în localul uzinei și în timpul liber de lucru, de

la ora 16:00, iar sâmbăta de la 15:00. La fel, s-a hotărât că ar fi mai rezonabil de a plăti casierul pentru orele suplimentare de lucru, iar în zilele respective – de a-i oferi alocații pentru masă, decât de a pierde circa 100 de ore de lucru, timp în care se achitau lefurile. În ședința Comisiunii Interimare din 29 octombrie 1923 s-a decis ca plata salariilor să se facă la uzină în orele indicate mai sus [20].

ȚINTA ATACURILOR TERRORISTE

Fiind un obiectiv strategic al urbei, uzina a fost și ținta atacurilor insurgenților de extremă stânga. La 1 august 1931, la prânz, într-o magazie a Uzinei Electrice a fost depistată o bombă rusească având inscripția „Odessa”. S-a presupus că bomba a fost adusă cu o zi înainte de unul dintre angajații uzinei înregistrați în organizații comuniste și care intenționau să provoace o explozie. Uzina era însă pusă sub pază militară, iar planul insurgenților a eșuat [21].

PERSONALUL UZINEI

Uzina Electrică nu a fost străină unor situații tensionate generate de angajații întreprinderii, diferiți ca vârstă, nivel de pregătire profesională, spațiu sociocultural în care s-au format, viziuni politice antagoniste, interese materiale etc. În denunțurile ce veneau de la uzină lucrătorii Carl Chepp și Mihail Hessel erau numiți „slujbașii netrebniți și de rea credință” [22]. Despre electricianul-șef C. Chepp se spunea că era „un leneș și mincinos excepțional, Chepp adesea lipsea de la serviciu, stând acasă (în locuința din curtea Uzinei Electrice)” [22]. Acesta a solicitat acordul magazionerului să intre în magazia de materiale unde a căutat în mod amănunțit „un fel de «lăzi». Cum însă ceea ce căuta acesta nu se afla în vedere, apoi probabil că el a și reclamat dispariția” [22].

Un alt caz scandalos a fost cel al lui Mihail Hessel. În anii 1921–1922, în cadrul uzinei s-a amenajat un sistem de filtrare a uleiului care includea rezervoare cu dispozitiv de încălzire. Pentru această inovație administrația uzinei a fost recompensată. În 1923, mecanicul M. Hessel, angajat la uzină din septembrie 1921, propune un sistem mai perfect de prelucrare a uleiului într-un grad mai mare, pe care l-a elaborat pe când lucra la Uzina Electrică din Nicolaev. El a declarat că prin aplicarea acestuia s-au făcut economii semnificative și că sistemul în cauză este secretul său. Administrația Uzinei Electrice a solicitat probe, ele fiind oferite în cadrul unor teste de laborator. S-au prezentat mostre de ulei folosit prelucrat, cu un procent nesemnificativ de reziduuri. M. Hessel și-a propus serviciile sale Primăriei Chiși-

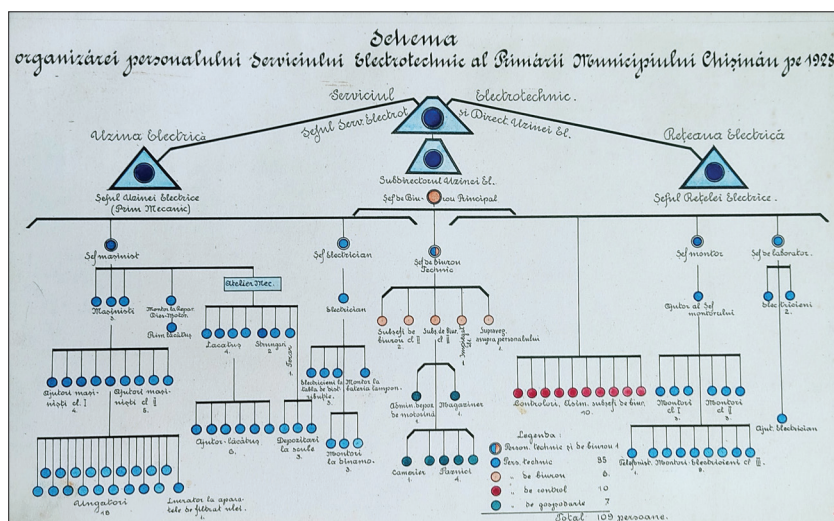

Figura 4. Schema organizării personalului Serviciului electrotehnic al Primăriei Mun. Chișinău, 1928 [35, filă nenumerotată].

nău, fiind avizat pozitiv de administrația uzinei. Pentru o siguranță mai mare, Primăria a acceptat propunerea lui pentru o perioadă de probă de două luni, mecanicul Hessel solicitând să fie remunerat cu câte 3 bani pentru 50 kg ulei prelucrat cu mijloacele sale proprii, inclusiv încălzitul și manopera. În preț a fost inclus și amestecul chimic necesar pentru prelucrarea uleiului uzat (de exemplu, alcalină). În 1924, Primăria, pe baza experienței de două luni din anul 1923, a aprobat continuarea curățatului uleiului în aceleași condiții. În acest scop, au fost instalate câteva cazane în care se efectua curățarea uleiului. În dorința de a-și rotunji veniturile, Hessel sustrăgea curent electric în folosul „micii sale afaceri” [22]. În iunie 1929, inginerul A. Lebedev a raportat despre lucrările particulare ale mecanicului-șef Hessel executate de către lucrătorii uzinei în timpul serviciului. Astfel, la 6 iunie 1928, o cantitate de 4 L de benzină comandată pentru spălarea cârpelor a fost întrebuințată pentru automobilul lui Hessel. S-a constatat lipsa electromotorului pompă cu toate accesoriile pentru motoarele „Diesel” Leobersdorf. S-a aflat că motorul a fost evacuat din subsolul Uzinei de Hessel, fiind transportat în Atelierul lui Gizduhin și vândut în particular [22]. În cadrul ședinței Comisiei Interimare din 15 aprilie 1932, E. Sinicliu a informat audiența că mecanicul-șef M. Hessel, pus în disponibilitate din 1 februarie 1932, a predat doar o parte din inventarul pe care l-a primit, de aceea a propus să nu i se mai plătească salariu pe luna ianuarie 1932 până la predarea completă a inventarului și a materialelor ridicate de acesta din magazia Uzinei Electrice pentru necesitățile sale personale [22] (figura 4).

S-au păstrat și unele date de arhivă referitoare la viciile angajaților. Astfel, despre lucrătorul A. Nanii se afirma că era „un slujbaș modest, de ordine și bună

credință”, iar „slăbiciunea lui neînsemnată pentru băuturi spirtoase nu s-a repercutat asupra serviciului” [22]. Un caz scandalos a fost cel al dispariției unei pompe centrifuge de pe teritoriul uzinei în jurul anul 1930 [22].

În 1932, inginerul M. Podoabă, directorul uzinei de Electricitate, a fost în epicentrul unui scandal în presa locală (*Poșta Basarabiei*). Personalul sălilor de mașini s-a divizat între inginerul Podoabă și Ursu. Pe acest fundal s-a creat o atmosferă de stres în colectiv, care perturba buna activitate a uzinei. Se aduceau, bunăoară, învinuiri că personalul uzinei n-a fost angajat potrivit specialității. De exemplu, ajutorii mecanicilor ungători de mașini nu erau toți de specialitatea respectivă. Aceștia au fost angajați prin protecție și „caută numai să încaseze leafa și altceva nimic, nu aduce nici un fel de serviciu uzinei” [23]. Astfel, dacă în cursul nopții se întâmpla vreo defecțiune a mașinilor, ei nu erau în stare să le repare, așteptând până a doua zi dimineața, atunci când sosea personalul de serviciu calificat. La uzină activau 10 angajați străini, unii posesori ai pașapoartelor „Nansen”¹, fapt ce-i includea în orbita suspjecțiilor de promovare a ideilor comuniste. Se vorbea că administrația „acoperă acest comunism de la Uzina Electrică” [23]. Directorul uzinei i-a solicitat președintelui Comisiei Interimare a Municipiului să dispună „facerea unei anchete pe cât se poate de amănunțite și severă întru lămurirea tuturor chestiunilor în legătură cu conducerea uzinei și pentru a

¹ Documente care ofereau „cetățenie” apatrizilor Primului Război Mondial, în mod special refugiaților armeni și ruși. Proiectul acordării unor asemenea pașapoarte, recunoscute de 50 de țări, a aparținut norvegianului Fridtjof Nansen (1861–1930), Înalt Comisar pentru Refugiați în cadrul Ligii Națiunilor, laureat al Premiului Nobel pentru Pace (1922).

pune capăt atmosferei bolnăvicioase, care creează condiții anormale de lucru și o atare stare sufletească deprimantă” [23]. Executarea anchetei administrative a fost pusă pe seama avocatului Gr. Ohanov, membru al Comisiei Interimare [24]. În interesul investigației, la 26 aprilie 1932, Comisia Interimară i-a suspendat din funcție, fără pierderea salariului și a vechimii, pe Anton Nanii (până pe 6 iunie 1932), șef de Birou și Simion Casianov (până pe 13 iunie 1932), pontator, bănuț de fals în acte publice, sustragere de acte și materiale [24].

O Comisie de verificare a Azilului Comunal pentru Băieți a constatat în vara anului 1933 că la Uzina Electrică lucrau și copii din cadrul acelei instituții [25].

Diracția electrotehnică și rețeaua electrică a mun. Chișinău era formată din 27 de angajați, care în anul 1932 au fost remunerați cu suma de 1 975 080 de lei. Director era inginer inspector general, cl. II, Mstislava Podoabă, iar subdirector inginer Eugen Ursu. Personalul Uzinei Electrice era format din 88 de angajați, care au fost remunerați cu 4 841 100 lei. Mecanic-șef era Mihail Hessel, șef-mașinist era Fran Reznicec, Avram Morari era montator la motoarele „Diesel”, șef-electrician Carl Chepp, doi ajutoți șef-electrician, doi electricieni, un ajutor de electrician, trei mașiniști, nouă ajutoți de mașiniști, trei montatori electrici, patru montatori mecanici, un lucrător la aparatul pentru prelucrat uleiul, 518 ungători, patru păzitori, trei supraveghetori de depozite, patru lăcătuși, șase ajutoți de lăcătuși, un fierar, doi strungari, un șef de laborator, 15 montatori, un telefonist, un supraveghetor de personal, un magazioner, un camerier [26]. În 1940, directorul Uzinei Electrice era inginerul E. Ursu, ajutor – Șt. Papazian, șeful rețelei – ing. C. Hariteu, șeful cancelariei – G. Meghii, biroul abonamentelor – I. Sușunianț [27, p. 9].

ALTE SERVICII ALE UZINEI

Uzina Electrică a furnizat servicii nu doar municipiului Chișinău, ci și persoanelor fizice și juridice din alte localități. La instalarea micii uzine electrice a comunei Hânțești au participat și slujbași de la Uzina Electrică din Chișinău. Electricianul Gulicov a executat pentru Uzina Electrică din Orhei paraterele pentru rețeaua aeriană. La fel, un strungar, în timpul liber și cu aprobarea administrației, a executat pentru uzina de la Orhei clame pentru cabluri. În 1926 s-au eliberat din depozitul uzinei, ca împrumut, 18 kg cablu de aramă, care apoi cu o mică întârziere a fost restituit. Astfel, în 1927, cu ocazia sărbătorii patronului, mănăstirea Curchi a cerut eliberarea cu împrumut a plăcilor cu planșete necesare punerii în funcțiune a bateriilor de acumulatori pentru a avea

lumină electrică. Uzina, fiind în posesia mai multor plăci vechi și bețișoare de lemn rămase de pe urma reparației bateriei de acumulatori electrici, a furnizat plăcile cu planșetă cu împrumut. Operațiunea de predare a celor 50 de bucăți de plăci și bucăți de planșete a fost realizată de electricianul Guberman. La 26 martie 1932, Gh. Pântea, fost membru al primului legislativ basarabean, președintele Comisiei Interimare, solicita în regim de urgență restituirea acestor piese uzinei. La fel, electricianul Chepp a participat la montarea și demontarea bateriei de acumulatori de la Mănăstirea Curchi. Diferite instituții militare (Telegrafia fără fir, Stațiunea de Radio – recepția a Dir. XV, Corpul III Armată) au solicitat uzinei reparația unor componente ale aparatului de radio. Dintre electricienii uzinei, Guberman a manifestat interes față de radiotehnică, frecventând cursuri serale. Era recomandat pentru executarea diferitor instalații mici de radio, cu aprobarea administrației uzinei, în timpul liber de serviciu și cu materialele proprii. Uzina a eliberat acid sulfuric Casei de Ajutor Mutual [28].

Potrivit Legii Energiei din 1930 [29], construirea uzinelor electrice particulare în raza unui cartier era în afara competenței Primăriei. Deoarece uzinele electrice particulare aveau nevoie de serviciile rețelei electrice municipale (ca rezervă), comuna îi putea impune pe proprietarii uzinelor particulare să îndeplinească niște atribuții speciale, fapt decis de Comisia Interimară a Municipiului Chișinău. Unele instituții ale urbei, ca de exemplu Școala Eparhială de Fete, aveau propriile uzine electrice [30].

DEZVOLTAREA INFRASTRUCTURII

Autoritățile orașului au abordat subiectul deschiderii unei noi uzine electrice. Astfel, în ședința din 3 iunie 1926 a Comisiei Tehnice aflate sub egida Primăriei Chișinău, inginerul Podoba a prezentat un referat consacrat construcției unei noi uzine electrice, care conținea cinci propuneri privind locul viitoarei uzine. Problema urma să fie studiată de subcomisiunea electrotehnică [31, p. 3].

La mijlocul anilor 1930, autoritățile intenționau să construiască o nouă uzină electrică, fiind elaborat și un proiect de către inginerul Radu-Ștefănescu. În scopul alcătuirii unui plan de construcție a întreprinderii electrotehnice au fost angajați inginerul G. Dinescu și arhitectul Doicescu din București. S-a planificat o putere efectivă a viitoarei uzine de 6 800 CP, cu un motor de 800 CP și trei motoare a câte 2000 CP. Valoarea uzinei a fost estimată la suma de 122 de milioane de lei. În urma unei reevaluări a proiectului s-a decis de a limita prima perioadă de construcție la o putere de 4 400-4 800

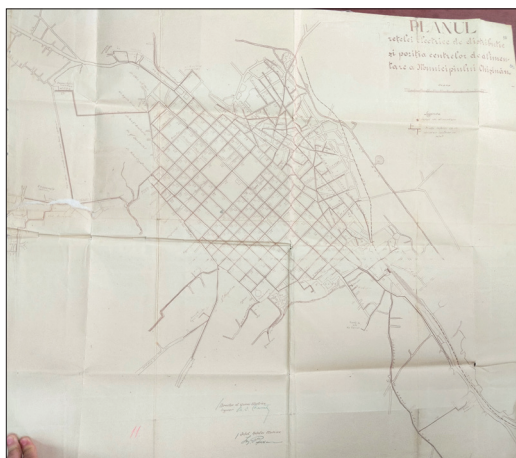

Figura 5. Planul rețelei electrice de distribuție și poziția centrelor de alimentare ale mun. Chișinău, 1939 [35, f. 10].

CP, iar reducerile de rețea se estimau la 85 de milioane de lei. Aceste transformări de modernizare, *volens nolens*, influențau benefic și tariful la lumina electrică – de 10 lei kw/h, cu 2 lei mai puțin decât cel existent [9, p. 90]. În 1934, Societatea Anonimă Română de Construcții, Poduri și Pavaje din București propunea Primăriei Chișinău să construiască o nouă uzină electrică, pe motiv că refacerea vechii uzine nu are rost, situarea ei în centrul orașului fiind contrară tuturor planurilor urbanistice și legale. Mai mult ca atât, Consiliul Tehnic Superior a avizat negativ reparația uzinei din aceleași motive enunțate mai sus. Lucrările de construire și instalare a noii uzine electrice au fost evaluate la cca 75 de milioane de lei. Venitul net al noii uzine era preconizat de cca 12 milioane de lei pe an [32] (figura 5).

Subiectul construirii unei noi uzine electrice s-a abordat în ședința Consiliului Municipal din 18 iunie 1935. Primăria urma să dispună de o uzină cu 4 800 CP instalații capabile să satisfacă toate cerințele abonaților și cu un beneficiu de cca 14 milioane de lei, față de 6 milioane de lei cât îi avea, iar iluminatul public să fie gratuit [33]. Acest proiect, din păcate, nu a fost implementat. În a doua jumătate a anilor 1930, pe fundalul situației internaționale dificile, Bucureștiul era rezervat în privința investițiilor fundamentale la frontiera răsăriteană.

Între 1 aprilie 1934 – 15 decembrie 1934, pentru întreținerea rețelei electrice din Chișinău au fost alocați 127 670 de lei, din care s-au procurat 4 080 m fire de rețea aeriană (4 080 de lei), 137 de bucăți de armătură de iluminat public (2 740 de lei), s-au înlocuit 526 de becuri (52 600 de lei), s-au înlocuit 120 de stâlpi complet putreziți (6000 lei), s-au îndreptat 50 de stâlpi înclinați (7 500 de lei), s-au consolidat 219 stâlpi putreziți cu proptele din bârne de stejar (54 750 de lei). S-au instalat 19 felinare noi în diverse puncte ale

Figura 6. Uzina Electrică din Chișinău minată și aruncată în aer de către sovietici, vara anului 1941 [36, f. 1].

orașului (9 500 de lei) [31, f. 240]. La mijlocul anilor 1930, pentru iluminatul străzilor, piețelor, grădinilor etc. s-au întrebuințat peste 400 000 kw/h constituind 7,7 % din producția anuală a Uzinei Electrice [9, p. 84]. În 1935, municipalitatea a alocat 600 000 de lei pentru buna funcționare a uzinei. La fel, au fost executate lucrări de reparație a instalațiilor vechi sau construite instalații electrice noi, s-au prelungit firele și instalat felinare noi pe străzile orașului, ceea ce a solicitat alte cheltuieli în sumă de 250 000 de lei. Pentru angajații uzinei a fost instalată o baie specială. Uzina de Electricitate dispunea de bibliotecă [34].

În vara anului 1941, odată cu retragerea armatei sovietice din Basarabia, Uzina Electrică din Chișinău a fost minată și aruncată în aer de către trupele bolșevice (figura 6).

CONSIDERAȚII FINALE

În România interbelică a existat un decalaj între procesul de urbanizare și cel de modernizare a infrastructurii urbane, a rețelilor de transport, comunicații, utilități, servicii sanitare etc. Acest context a fost valabil și pentru Chișinău – cel de-al doilea oraș ca mărime al României interbelice. Activitatea edilitară a Chișinăului interbelic a fost axată pe funcționarea unei infrastructuri indispensabile vieții cetățenilor. Uzina Electrică, obiectiv strategic și economic important, oferea cca 1/3 din bugetul orașului. Asigurarea unei calități a vieții a ținut nemijlocit de funcționarea iluminatului public și privat, a organizării muncii, a proiectelor de modernizare a urbei etc. Comparativ cu veniturile bugetare ale Municipiului Chișinău constatăm faptul că, totuși, s-a investit prea puțin în proiecte majore de îmbunătățire a vieții urbane. Nu s-au avut în vizor proiectii edilitare clare, de bătaie lungă, cu investiții materiale consistente.

BIBLIOGRAFIE

1. Agenția Națională a Arhivelor, Direcția Generală Arhivă Națională (infra: ANA, DGAN), F. 1404, inv. 1, d. 978 (II), f. 214.
2. Cincinat I. Sfințescu. Orașele Basarabiei (din punct de vedere edilitar). Comunicare prezentată la Congresul de la Iași din 9–12 octombrie 1919, București, 1919, 11-12.
3. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 846, f. 122v.
4. Protopopescu. Un voiaj emoționant. În: *Renașterea Moldovei*, an. I, nr. 1, 1 aprilie 1920, p. 15.
5. ANA, DGAN, F. 723, inv. 1, d. 43, f. 377.
6. Simionescu I.Th. Orașe din România, București, Cartea Românească, 1925, p. 85.
7. Mircescu R. Impresiile lui Puiu Iancovescu. În: *Dreptatea*, an. I, nr. 50, 15 decembrie 1920, p. 2.
8. Simionescu Eufrosina. Amintiri din Chișinău. În: *Opinia*, an. XXXVI, nr. 9699, 9701 și 9702, din 26, 28 și 29 iulie 1939, 1-2.
9. Activitatea edilitară a Consiliului municipal din Chișinău. Campaniile 1934–1935–1936 sub primariatul d-lui I.T. Costin, Chișinău, 1937, 228 p.
10. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 1467, f. 174v.
11. Burlacu V. Formarea și evoluția RASS Moldovenești (1924–1940), Chișinău, S.n., 2021, 265-266.
12. ANA, DGAN, F. 723, inv. 1, d. 43, f. 377-377v.
13. Ibidem, F. 1404, inv. 1, d. 1454, f. 12.
14. Ibidem, d. 947, ff. 94-97.
15. Ibidem, d. 1467, f. 174-174v.
16. Dol'nik A. Bessarabiya pod vlast'yu rumynskikh boyar (1918–1940), Moskva, 1945, s. 42.
17. Arhivele Naționale ale României (infra: ANR), F. Ministerul de Interne, Direcția Administrației Locale, d. 36/1932, ff. 3, 15-16.
18. ANA, DGAN, d. 6 (V), f. 776v.
19. Ibidem, F. 723, inv. 1, d. 30, f. 67.
20. Ibidem, d. 942, ff. 164-165.
21. Descoperirea unei organizații teroriste la Chișinău. În: *Universul*, 4 august 1931.
22. ANA, DGAN, F. 1404, inv.1, d. 1454, ff. 1-56.
23. Ibidem, d. 1467, ff. 280-282.
24. Ibidem, d. 1454, ff. 43-58.
25. Ibidem, d. 1467, f. 12.
26. ANR, F. Ministerul de Interne. Direcția Administrației Locale, d. 36/1932, ff. 32v-34.
27. Anuarul Chișinăului pe anul 1940/Alcăt.: Al. Terziman și I. Kalughin, Chișinău: Arpid, 1940, p. 9.
28. ANA, DGAN, F. 1404, d. 1454, ff. 3v-8v, 40, 52.
29. Ibidem, ff. 3v-8v, 40, 52.
30. Ibidem, f. 11v.
31. Ședința Comisiunii tehnice comunale din Chișinău. În: *România Nouă*, an III, nr. 6 (229), 6 iunie 1926, p. 3.
32. ANA, DGAN, F. 1404, inv. 1, d. 972, f. 3, 5.
33. Ibidem, ff. 293-296.
34. Ibidem, d. 1454, f. 50v.
35. Ibidem, d. 972.
36. Ibidem, F. 1025, inv. 2, d. 340 (II), f. 1.

Teodor Buzu. *Vânt proaspăt*, 1018, hârtie, acuarelă, 100 × 70 cm.